

# ZÁPISNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCE

Ročník 2 • Číslo 1 • 1983

## Dynamika slovnej zásoby

k objektívnej realite. Preto sú pri skúmaní slovné zá-

tickým pre tento vzťah je proces univerbizácie, v zjednodu-

vzťahy medzi jednotlivými prvkami. Slovná zásoba ako ce-

zácia a intelektualizácia, terminologizácia a determino-

logizácia, internacionalizácia, neologizácia.

Všetky uvedené procesy možno ilustrovať analýzou názvov osôb v súčasnej slovenčine.

Základné procesy v dynamike slovnej zásoby možno pozorovať už v takom pomerne zatvorenom systéme, ako sú príbuzenské názvy. Vidieť tu zanikanie niektorých názvov a tvorenie nových /napr. súrodenci/, náhradu starších novšími /starý otec - dedko/, univerbizáciu /starý otec - starý/, ako aj teritoriálnu i sociálnu variáciu /starký - stareček, otec - ocík - apko - fotr/. Podobná situácia je aj v takých umelých systémoch, ako sú názvy vojakov podľa hodnosti, názvy hudobníkov i názvy členov futbalovej jedenástky.

V onomaziologickej štruktúre názvov osôb sa niekedy uplatňuje aj druhotný onomaziologický príznak: názov deľostrelec možno interpretovať aj tak, že to je osoba, ktorá strieľa z dela /príznačky: strieľať, delo/.

V onomatologickej štruktúre názvov osôb sú bežné odvodené slová /príponou i predponou/, zložené slová, posesívne zloženiny i združené pomenovania.

Bežné sú procesy zjednodušovania: pracovníci štátnej banky - bankári, držiteľ bronzovej medaily - bronzový medailista, generálny riaditeľ - generálny - generál. V oficiálnej nomenklatúre profesií však prebieha aj opačný proces: jednoslovné názvy sa spresňujú pridávaním prívlastkov: prediár - robotník v prediarni, klobučník - klobučnícky plstiar - robotník v klobučníctve.

K zloženým názvom patria nielen skutočne zložené slová typu notopisec, ale aj názvy typu brusič a leštič, domovník, kurič, člen korešpondent.

Teoreticky sa ku každému názvu osoby tvorí prechýlená podoba, ale v závislosti od reality jestvujú niekedy len mužské podoby /kanonik/, inokedy len ženské podoby /letuška/.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

/18. X. 1982 - Prešov/

#### Model jazyka

Profesor Vladimír Skalička pri istej diskusnej príležitosti v Sdružení českých jazykovedců v Prahe poznamenal, že máme už také veľké množstvo rozličných modelov jazyka, že nakoniec ani nevieme, čo je to vlastne model.

Na z druhej strany iste ani profesor Skalička nepopiera právo na svojské ponímanie modelu jazyka, ak je argumentačne dostatočne podložené z istého pevného východiska. U nás nedávno profesor Ján Horecký v prednáške Modelovanie v jazykovede /Zápisník slovenského jazykovedca 1. roč., číslo 3, 1982, s. 15-17/ rozlíšil rozličné možnosti i oprávnenosti konštruovania celostných i čiastkových modelov jazyka, ktoré si vzájomne neodporujú, ale naopak, vhodne sa dopĺňujú. Neodmieta ani priestorové znázornenia, ak primerane reflektujú vnútornú jazykovú štruktúru.

Sám som už pred viac ako troma desaťročiami pojal plastický model jazyka /langue, kód/ ako trojrozmerný kužeľ postavený kruhovou základňou nahor a vrcholom nadol.

Spomínal som to príležitostne v exkurzoch na prednáškach zo všeobecnej jazykovedy jednak na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Trnave, jednak na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. No svoje stanovisko som vtedy nepublikoval, ani prednáškovo sústavne nerozobral.

V šlapajách domácej komeniologickej tradície o potrebe názornosti pri vyučovaní jazykov - rodného i cudzích - spĺňa tento kužeľový model jazyka didaktickú požiadavku názornosti dostatočne výstižne. Kužeľový model spĺňa aj ďalšiu pedagogickú požiadavku Komenského, aby totiž vyučovanie v škole, najmä na nižších stupňoch, bolo zároveň aj hrou. Navrhovaný kužeľový model jazyka možno porovnať s obľúbenou hračkou - kaleidoskopom: v ňom sú totiž oproti sebe skonštruované viaceré rovinné zrkadielka a rôznofarebné sklené kamienčky, ktoré pri krútení kaleidoskopu vytvárajú vždy novým a novým zoskupovaním iné a iné pestré obrazce. Takýto trojrozmerný kužeľ jazyka by sa dal aj ako študijná pomôcka primerane skonštruovať a rôznosvetelne zosposťovať, t.j. od nadol obráteného vrcholu, striedavo osvetľovať.

Najnižšou vrstvou, reprezentujúcou najelementárnejšiu čiastkovú jazykovú rovinu, by bol pritom fonologický podsystem, a to ako neodmysliteľný a najmenej meniteľný základ všetkého ďalšieho, čo v jazyku je /gramatický podsystem včítane s morfológiou a syntaxou i lexikálny podsystem s derivatológiou, všetko s potenciálnym štylistickým dohodnotením/. V samom strede tejto najnižšej fonologickej

vrstvy by bol vokalizmus. V ňom zasa na samom spodku by bol v trojuholníkovom systéme vokál a, vo štvoruholníkovom systéme dvojica vokálov typu a - ä, ktoré tvoria buď jedinou dominantu alebo dominantu a subdominantu vokalického systému, chápaného ako rad vokálov od u až po i, kde čistá tónovosť ako najcharakteristickejší rozlišujúci prvok od prevažne šumových spoluhlások stúpa od najnižšej tónovosti k najvyššej. Okolo vokálov by boli potom v ďalších okruhoch najprv sonóry, po nich znelé a napokon neznelé spoluhlásky podľa miesta a spôsobu tvorenia.

V ďalšej vrstve by boli fonologicky zväčša čo najjednoduchšie tvorené osobné zámená, potom zámenné adjektíviá, zámenné adverbálie. Odtiaľto by prechádzali už niektoré gramatické kategórie do oblasti slovesa a do substantív, do ďalších adjektív a adverbálií /teda i číselných/. Potom by pokračovali častice, prepozície a postpozície, spojky a citoslovčia.

Ako jednotlivé tieto vrstvy detailnejšie plasticky znázorniť a na rozkladacom modeli ako študijnej pomôcke primerane umiestniť, to bude možné podrobnejšie naznačiť len v osobitnej štúdii.

Prof. PhDr. Ľudovít Novák, DrSc.

/21. X. 1982 - Prešov/

#### K problematike slovensko-maďarskej interferencie v abovských nárečiach

Abovské nárečia, t.j. slovenské nárečia na území bývalej Abovskej /Abovsko-turnianskej/ stolice - presnejšie

tej jej časti, ktorá sa po r. 1918 stala súčasťou nášho štátneho územia - sa oddávna /približne od 13. storočia/ vyvíjali v bezprostrednom susedstve s maďarským jazykovým prostredím. Táto skutočnosť, pochopiteľne, našla svoj odraz na ich formovaní do podoby, v akej sa nachádzajú dnes.

Viacere hláskoslovné či tvaroslovné zmeny, resp. znaky abovských nárečí prezrádzajú, že na ich vzniku mal svoj podiel - vo väčšej alebo menšej miere - práve dlhodobý kontakt týchto nárečí s maďarskými nárečiami.

Tak napríklad v konsonantickom subsystéme abovských nárečí možno za výsledok ich interferencie s maďarskými nárečiami považovať: a/ splynutie velárnej spoluhlásky x /ch/ so spoluhláskou h v jediný laryngálny konsonant h: muha, horoba /na označovanie neznaleho páru tohto konsonantu sa žiada zaviesť nový znak - h -: hto, o muhoh/;

b/ stvrdnutie mäkkých konsonantov  
š, ž na š, ž: šeno > šeno, žima > žima;

c/ fungovanie sufixu -ista aj v jeho pomaďarčenej podobe -išta: orgaňista - ale: baptista, traktorišta;

d/ využívanie prípony -an/-čan  
v pomaďarčenej podobe -aň/-čaň na tvorenie obyvateľských mien: Mišla - Mišlaň, Geča - Gečaň, Karoš - Karoščaň.

Medzi morfológické javy, ktorých fungovanie súvisí so slovensko-maďarským jazykovým kontaktom, zaraďujeme najmä substantívne skloňovanie ne domácich podôb rodných

mien typu Feri a priezvisk typu Raški /pomocou spájacej morfémy j/: Feri - od Ferija, Ferijovi, Ferijov /brat/ atď., Raški - do Raškija, Raškijovi atď. /v severnejších častiach východoslovenskej nárečovej oblasti sa tieto mená skloňujú ako adjektíva: Feri - Fereho - Feremu atď./.

Sem patrí aj paralelné substantívne /popri adjektívnom/ skloňovanie domácich priezvisk s jasnou sémantickou motíváciou typu Vlasati: do Vlasata, Vlasatovi, Vlasatova /žena/ atď. /popri: do Vlasateho, Vlasatemu atď./.

V oblasti tvorenia slov sa ako najvýraznejší interferenčný jav ukazuje tvorenie a široké využívanie hypokoristických podôb rodných mien typu Feri: Jani, Joži, Laci, Pali, Ďusi/Ďuri, Bertí, Lajči atď.

Do slovenských nárečí v Above preniklo značné množstvo maďarských slov, ktoré sa primerane hláskoslovne i gramaticky adaptovali, a stali sa tak organickou súčasťou ich lexikálneho systému. Takými sú napríklad slová bači, béleš/bejleš, bideš, bitang, birovac, butor, čat, fiňas, goľa, hasen, irga, kormaň, langoš, magočka, padlaš, rigov, sarvaš, taliga, temetov, vilaň, zapor atď.

Treba však konštatovať, že i napriek uvedeným zmenám a javom ako výsledku interferencie so susednými maďarskými nárečiami majú abovské nárečia celkovo jednoznačne slovenský /východoslovenský/ ráz a zaraďujú sa k ostatným východoslovenským nárečiam ako ich samostatná oblasť.

PhDr. Ladislav Bartko, CSc.

/3. XI. 1982 - Prešov/



Lexikálne a gramatické prostriedky náučného štýlu  
ruštiny a slovenčiny na textovej rovine

V súvislosti s uplatňovaním princípu aktívnej komunikatívnosti v metodike vyučovania cudzích jazykov, v zmysle ktorého sa vyžaduje rozvíjať najmä rečové schopnosti poslucháčov /t.j. nielen porozumieť textu, ale aj tvoriť nový text/, je potrebné jednotlivé jazykové prostriedky analyzovať a poznať ich fungovanie vždy v širšom kontexte: slovo vo vete, vetu v texte. To predpokladá poznať teda nielen stavbu a druhy slov a viet, ale aj prostriedky výstavby textu. K týmto prostriedkom patria - pri gramaticky orientovanom opise stavby textu - najmä prostriedky formálneho nadväzovania medzi jednotlivými vetami, ktoré tak či onak vyjadrujú obsahovú súvislosť /zviazanosť/ textu.

V literatúre sa trvá názor, že špecifické črty náučného štýlu sa najvýraznejšie prejavujú v lexike a v syntaxi, že jeho základnými prostriedkami sú isté slová a isté konštrukcie, ktoré súhrnne tvoria odbornú lexiku a odbornú syntax. Tento prístup sa často uplatňoval /najmä pokiaľ ide o lexiku/ i pri výbere učebných textov a vôbec pri určovaní cieľov vyučovania cudzích jazykov na SOŠ a VŠ nefilologického zamerania. V žiadnej učebnici či príručke ruského jazyka pre nefilológov sa doteraz neuvádzal systematickejší výklad pravidiel a prostriedkov výstavby odborného textu z gramatického hľadiska. Je to vcelku pochopiteľné, pretože problematika hypersyntaxe sa doteraz neopisovala ani v normatív-

ných gramatikách. Kapitulu o textovej /nadvetnej/ syntaxi nachádzame len v najnovšej syntaxi slovenského jazyka.

Pri konfrontačnom opise lexikálnych i gramatických prostriedkov dvoch jazykov je účelné postupovať od obsahu k forme. Tak i pri skúmaní gramatickej stavby /mikrokompozície/ textu treba vychádzať z obsahovej výstavby textu, resp. z obsahového /tematického/ nadväzovania v texte, ktoré odzrkadľuje myšlienkové postupy, myšlienkové rozvíjanie textu.

Pri sledovaní konkrétnych prostriedkov formálneho nadväzovania treba mať vždy na zreteli, o aký druh alebo typ a spôsob nadväzovania ide, či je to nadväzovanie na tému alebo na predchádzajúcu vetu /výpovede/, dopredu alebo dozadu, kontaktné alebo diaľtantné a pod., pretože však veta môže nadväzovať nielen na tému alebo na vetu inej vety, ale aj na celý jej obsah /prípadne na viaceré vety naraz/. Pri opise, klasifikácii a najmä systematizácii prostriedkov formálneho nadväzovania je účelnejšie vychádzať z morfologickej príslušnosti tematizovaného slova /výrazu/ na ktorý sa nadväzuje /bez ohľadu na to, či je tento téma alebo réma/, ak sa zasa nadväzuje na obsah celej vety /viacerých viet/, je účelné formálne prostriedky výstavby textu analyzovať podľa vytváraných /alebo existujúcich - v hotovom texte/ sémantických vzťahov medzi vetami.

Uvedený postup sa nám dobre osvedčil pri konfrontačnom opise hypersyntaktických prostriedkov ruského a slovenského odborného textu. Pri najvšeobecnejšom delení sme rozlišovali prostriedky nadväzovania na vetný člen a prostriedky nadväzovania na celú vetu.

V rámci vetnočlenského nadväzovania sa nadväzovacie prostriedky diferencujú podľa toho, akým slovným druhom je vyjadrený daný vetný člen. Rozdielna je z tohto hľadiska i frekvencia jednotlivých nadväzovacích prostriedkov. Pri nadväzovaní na substantívum sa často používa napr. elipsa /avšak v náučnom štýle omnoho menej ako v niektorých iných štýloch/, zámena a rozličné deiktické výrazy, opakovanie a pod. Na príslovkové určenie /vyjadrené príslovkou alebo podstatným menom s predložkou/ sa najčastejšie nadväzuje zámenou príslovkou, na vetný člen vyjadrený numeratívnou syntagmou sa nadväzuje predovšetkým deiktickým výrazom alebo ukazovacím zámenom a pod.

Možno povedať, že celkom iný charakter majú nadväzovacie prostriedky pri nadväzovaní na celý obsah inej vety. Tu sa uplatňujú predovšetkým spojky a rozličné spájacie výrazy, ako aj častice.

Analýza konkrétnych nadväzovacích prostriedkov ruského a slovenského odborného textu ukázala pri obidvoch spôsoboch nadväzovania na istú analógiu medzi súvetím ako najvyššou jednotkou vetnej syntaxe a spojením viet ako hyparsyntaktickou jednotkou textu, na izomorfizmus vzťahov vnútri týchto jednotiek.

PhDr. Rudolf Blazsek, CSc.

/25. XI. 1982 - Banská Bystrica/

#### Súčasná komparatistika a Schleicherova indoeurópska báika

Začiatkom súčasnej indoeuropeistiky je rok 1935, keď vyšli dve fundamentálne diela, Kuryłowiczove *Études*

indo-européennes a Benvenistov výber *Origines de la formation des noms en indoeuropéen*.

Oproti všeobecnej, resp. teoretickej lingvistiky sa historickogenetická komparatistika vyznačuje dvoma základnými znakmi: 1. vyváženosťou induktívnej a deduktívnej metódy oproti fetišizovaniu empirickej induktívnej metódy v americkom behaviorizme, resp. deskripcionizme /Bloomfieldova škola/ alebo proti fetišizovaniu deduktívnej racionálnej metódy s prvkami intuicionizmu a mentalizmu /Hjelmslevova glossematika a Chomského generatívna gramatika/, 2. efektívne uplatňovanie poznatkov synchronnej /panchrónnej/ typologickej a konfrontačnej komparatistiky o jazykových univerzáliách pri rekonštrukcii predhistorických prototypov v genetickohistorickej jazykovede.

Oproti mladogramatickej komparatistike má moderná komparatistika tieto základné znaky: 1. Indoeurópsky jazykový prototyp sa nerekonštruuje ani na základe jedného ani na základe vybraných privilegovaných jazykov /stará indiština, gréčtina, latinčina, prípadne góttina/, ale komplexne na základe všetkých, historicky starších aj historicky mladších indoeurópskych jazykov. Osobitná úloha pripadá anatólskym jazykom, resp. chetištine. 2. Rekonštrukcia indoeurópskeho prajazyka sa realizuje v dvoch základných fázach. V prvej fáze prevláda externá rekonštrukcia čiže sumarizácia všetkých responzií indoeurópskych jazykov s určením spoločného prototypu. Tým sa dostávajú do indoeurópečiny aj mladšie, systémovo neorganické responzie, vzniknulé až po rozpade indoeurópečiny. V tejto fáze rekonštrukcie má indoeurópsky

prajazyk ešte málo systémový charakter. V druhej fáze prevláda interná rekonštrukcia. Na základe princípu systematickosti jazyka sa "odstraňujú" z rekonštruovanej podoby nesystémové, neorganické prvky a na základe systematickej podmienenosti vývinu jazyka sa rekonštruujú aj staršie, pred r. 2000 siahajúce vývinové obdobia, resp. podoby protoindoeurópciny. Chronologickým oporným bodom je asi rok 3000 pred n.l., keď sa vyčlenila z protoindoeurópciny anatólska /chetitská jazyková/ skupina. 3. Pri výklade hláskového vývinu jazyka sa rovnako rešpektujú "prísne" pravidelné hláskové zmeny, "nariadené" hláskoslovnými bezvýnimčnými zákonmi, ako aj menej pravidelné, sporadické hláskové zmeny /napríklad v satemovej skupine spirantizácia alebo depalatalizácia palatalizovaných velár, existencie alebo neexistencie pohyblivého iniciálneho s-, spirantizácia alebo nespirantizácia okluzív k v praslavončine, delabializácia alebo nodelabializácia skupín konsonant t, w, p, tʰ/. Hláskoslovný zákon sa nechápe ako "prírodný, slepý, nepobuditeľný zákon", ale ako komunikačná nevyhnutnosť rovnakej hláskovej podoby morfémy a slov v rámci toho istého komunikačného jazykového spoločenstva. 4. Príroda vývinovej diferenciácie /obyčajne binárnej/ alebo vývinovej integrácie /závisí od ekonomickospoločenských a geografických podmienok vývinu jazyka. Podstatne tu pomáha existencia ušesia o vývinových ekonomickospoločenských formáciách.

Moderná súčasná indoeuropeistika má viacero teoretických koncepcií metodologických schém a prvej vývinovej fázy indoeuropeistiky /Hirt a Schleicher/ ako a druhej vývinovej

obdobím /mladogramatická škola 1870-1935/.

Pokus o rekonštrukciu praindoeurópskeho textu vo forme bájky je charakteristický pre záverečné fázy troch základných vývinových období indoeuropeistiky. August Schleicher /1821-1867/ zrekonštruoval praindoeurópsku bájkú o ovci a koňoch roku 1867; publikovaná bola roku 1968. Schleicherom zrekonštruovaná praindoeurópska bájka má svojimi hláskovými a gramatickými vlastnosťami veľa zhôd so starou indištínou, hoci Schleicher už nestotožňoval starú indištínu s indoeurópcinou, ako to robil Bopp. Najmladší predstaviteľ mladogramatickej indoeuropeistiky Hermann Hirt /1865-1936/ zmladogramatizoval Schleicherovu indoeurópsku bájkú tesne pred svojou smrťou, publikovaná bola až r. 1939 v zborníku Die Hauptprobleme der indogermanischen Sprachwissenschaft. Hirtom zmladogramatizovaná indoeurópska bájka hláskovo a gramaticky koreluje najviac so starou gréčtinou. Iba pri slabičných sonórah má Hirt hypertrofiu švaových vokálov. Lexikálne Schleichera takmer nemenil. Roku 1979 vydali moderní indoeuropeisti W. P. Lehmann a L. Zgusta podľa súčasných predstáv indoeuropeistiky zrekonštruovanú indoeurópsku bájkú o ovci a koňoch. Odstraňujú Hirtove švaové vokály, postulujú "čisté" slabičné sonóry, upravujú distribúciu indoeurópskeho perfekta a aoristu, rozširujú inventár indoeurópskych spojok /Schleicher a Hirt mali v texte iba jednu spojku/, väčšie inovácie robia v slovnej zásobe vo fakultatívnom výbere synonym. Pre obdobie okolo roku 2500 predpokladajú iba jednu laryngálu, pre staršie obdobie okolo roku 3000 tri laryngály.

Pokus o rekonštrukciu indoeurópskeho textu nemožno hodnotiť ako hriech proti možnosti predhistorickej rekonštrukcie. Ak možno rekonštruovať fonémy, morfémy a slová, možno rekonštruovať aj text. Rekonštrukcia má však kvalitu vedeckého modelu, nie kvalitu absolútnej kongruencie predhistorickej jazykovej reality a jej vedeckej retrospekcie.

Prof. PhDr. Šimon Ondruš, CSc.  
/30. XI. 1982 - Bratislava/

#### Jazykovo-komunikačný štatút parentézy

Podrobné prepracovanie mnohých jazykovedných otázok tradične zaraďovaných do syntaxe, ku ktorému došlo v poslednom období v jazykovede, umožňuje urobiť hlbšiu a dôkladnejšiu analýzu aj takého zložitého prehovorového javu či výpovedného útvaru, akým je v jazykovede tradičným termínom nazývaná parentéza. Platí to aj o konfrontačnom rusko-slovenskom jeho výskume.

Bez poukazovania na odlišnosti v chápaní parentézy v dejinách jazykovedy, a to raz ako záležitosti štylistickej, raz syntaktickej a najnovšie - prehovorovej, a tým aj odlišného vytyčovania jej základných rysov a definovania jej podstaty /napríklad, že je to veta - výpoveď vložená a voľne obsahovo súvisiaca s ostatnou komunikáciou, resp. pripojená bez syntaktického vzťahu, a to buď akokoľvek umiestená v základnej výpovedi, alebo len vložená, poprípade tiež že je to gramaticky nezačlenený výraz a podobne/, môžeme konštatovať, že parentéza je zložitý výpovedný útvar. Prínáša sa do vetnej štruktúry vždy len z druhého

komunikatívneho plánu, ale do značnej miery sa dotýka sémantiky vety a súvislej reči, a teda aj syntaxe textu v jeho nadvetných integrovaných formáciách. Akoby svojho druhu integrál vytvára tak svojrázny komunikatívny plán, sprevádzajúci vlastnú propozičnú sémantiku vety a niekedy až textu, čím tvorí jej pragmatický, pre aktívne osvojenie a použitie jazyka /osobitne cudzieho/ veľmi dôležitý akcesórnny komponent. Hoci teda parentéza vstupuje do vetnej štruktúry vždy len z druhého komunikatívneho plánu, predsa je jedným zo základných prostriedkov prenášania intelektuálneho vetného obsahu či ontologickej modalít z hľadiska autorskej pozície. Preto je možné označiť jej kategoriálne sémy ako sémy, či lexikálne, ba až vetné prostriedky na vyjadrenie modálnych nekonotatívnych nesyntaktických vzťahov, resp. /esejisticky povedané/ vidieť v nej popri modálnej frazeológii aj jeden zo spôsobov, ako sa človek bráni odcudzovaniu jazyka.

V súvislosti s terminologickým označovaním daného prehovorového javu treba poznamenať, že okrem najčastejšie používaného internacionálneho termínu "parentéza" používajú sa pre ňu aj také termíny, ako "uvádzacie" či "vložené" slová, slovné spojenia a vety, vrátane našich domácich termínov "vsuvka", "vločka", resp. "uvádzací výraz", "modálny výraz", slovo alebo výraz vo význame či s významom modálneho slova alebo výrazu a podobne.

Treba však osobitne konštatovať, že všetky doterajšie termíny sú antikvované a nevýstižné, pretože všetky parentetické výrazy podľa ich pozičnej distribuovanosti môžu stať v komplementárno-distribučnej vetnej štruktúre tak

vo vnútri výpovedného vetného okolia, ako aj v iniciálnej, ba aj vo finálnej pozícii. Preto je potrebné aj terminologické upresnenie daného prehovorového útvaru.

A tu je situácia taká, že na morfolologickej úrovni sa dajú všetky lexikalizované parentézy triediť na modálne slová, adverbciá, morfologické partikuly atď., a na rozmanité slovné spojenia či výrazy a vety so zníženou hlasovou gradáciou.

Na syntaktickej úrovni je možné zaradiť všetky tzv. parentetické výrazy do jednej roviny a triedy determinantov sui generis a nazývať ich napríklad "pragmatický" alebo "nečlenský determinant" /veď parentéza je nulový syntaktický vzťah a vsuvky sa nezačleňujú do stavby vety ako jej vetné členy či jej parciipienty/. V rámci tejto pragmaticko-determinačnej množiny by bolo možné potom diferencovať ich detailnejšie podľa potreby, ako sa to robí napríklad v rámci príslovkového určenia na výrazy kontaktové, konektorovo-kontextové, t.j. napríklad spojovacie, vyčleňovacie, upresňovacie, usúvzťažňovacie, hodnotiace atď.

Avšak termín "pragmatický" či "nečlenský determinant" je už sám osebe dvojslovnou, a pritom objemovo širokou terminologickou jednotkou, pretože okrem parentézy sa vzťahuje vlastne aj na častice a citoslovciá. Pre parentézu by preto bolo treba k nemu dodávať ešte, že je vždy v druhej komunikatívnej rovine. Viacslovnosť termínu vylučuje však jeho derivačné možnosti, a teda nespĺňa naň kladené kritériá nosnosti, operatívosti a reproduktívosti.

Preto navrhujeme miesto termínu "parentéza" zaviesť

termín "modotéza", resp. s prihliadnutím na všeobecne prijímané termíny základných lingvistických jednotiek vo všetkých jazykových rovinách /porovnaj napríklad fonéma, morféma, syntagéma atď./ - termín "modéma". Jeden i druhý by vyhovoval všetkým pre odbornú terminológiu predpisovaným kritériám. Ide len o to, aby sa niektorý z nich ujal a stal sa značkovým slovom.

Na adresu doterajšej jazykovednej literatúry o danom prehovorovom jave možno poznamenať, že o otázkach introdukčných slov a výrazov sa písalo dosť, ale málokde inde vládne takáto diskrepancia v názoroch na ten istý jav: iný je pohľad lexikológa, iný morfológa a iný syntaktika. A pritom na presnejšie osvetlenie tohto útvaru by asi postačila aj naša domáca jazykovedná teória súvisiaca s problémami gramatickej perspektívy vety /napríklad podľa J. Kačalu/, aktuálneho vetného členenia či dynamickej perspektívy vety /napríklad podľa V. Mathesia alebo J. Fírbasa/, teórie textu /napríklad podľa J. Mistríka a J. Horeckého/ a semiológie lineárnych útvarov podľa osnovy začiatok, stred a koniec, čo podrobne rozvinul u nás Ľ. Novák.

Využitím uvedenej jazykovednej teórie a s prihliadnutím aj na napätostnú teóriu vety dospeli sme teda k niektorým jednoznačným charakterizačným, i keď na prvý pohľad zdánlivo samozrejmým záverom.

Doc. PhDr. Michal Mikluš, CSc.

/2. XII. 1982 - Prešov/



### Súčasná sovietska jazykoveda

Pre poznanie súčasnej sovietskej jazykovedy je nevyhnutné aspoň zbežne skúmať jej vývin od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. V období 65 rokov, ktoré uplynuli od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, možno vyčleniť aspoň tri historické obdobia, charakterizované nielen vonkajšími, ekonomicko-sociálnymi javmi, ale aj kvalitou samých jazykovedcov.

V prvom porevolučnom období, v dvadsiatych rokoch, je sovietska jazykoveda, podobne ako všetky kultúrne oblasti sovietskej spoločnosti, charakterizovaná jednak prežívaním starých názorov a teórií, jednak horúčkovitým hľadaním marxisticky odôvodnených teórií. Z jazykovedcov staršej školy treba spomenúť predovšetkým N. V. Peškovského, ktorý skúmal predovšetkým otázky syntaxe. Charakteristickou postavou však bol N. J. Marr, zakladateľ nového učenia o jazyku. Predpokladal, že vo všetkých jazykoch sveta sú štyri základné elementy - jon, ber, sal, roš /preto sa hovorí o štvorelementovom základe/, ako aj to, že vo všetkých jazykoch sú prvky jafetických jazykov. Neobyčajný dôraz kladol na fonetickú stránku jazyka, v protiklade ku mladogramatikom, ktorí zdôrazňovali zvukovú a formovú stránku jazyka. Pokúšal sa vysvetľovať vývin jazykov ako zjednodušovanie, Schleicherov genetický strom obrátil naruby. Väčší ohlas našla Marrova štadiálna teória: vývin jazyka prechádzal tromi štádiami - totemickým, kozmologickým a technologickým, ktoré boli paralelné so spoločensko-ekonomickými formáciami.

Obdobie 30 - 40 rokov je charakterizované rozvojom

tradičnej jazykovedy a tromi veľkými osobnosťami: V. V. Vinogradov, V. O. Vinokur a A. S. Smirnickij. Vinogradov bol jazykovedný polyhistor, skúmal všetky oblasti ruštiny a slovanských jazykov. Veľkú pozornosť venoval literárnemu jazyku. Svetový ohlas našla jeho klasifikácia frazeologizmov. Priekopnícky charakter mala i jeho gramatika Russkij jazyk. Vinokur založil binaristickú teóriu tvorenia slov. Smirnickij bol germanista, resp. anglista.

Tretie obdobie bolo pri svojom nástupe charakterizované obnoveným úsilím o budovanie nového učenia o jazyku. Jeho stúpenci chceli riešiť vedecké otázky administratívnymi zásahmi, čo vyvolalo diskusiu o jazykovede v Pravde roku 1950. V tejto diskusii sa ukázalo na neplodnosť nového učenia o jazyku, na užitočnosť historicko-porovnávacej metódy i na možnosť pracovať aj naďalej tradičnými metódami. Zdárnalo sa, že jazyk má nadtriedny charakter, nepatrí ani k základni ani k nadstavbe.

Zo stúpencov N. J. Marra iba I. I. Meščaninov pokračoval v štadiálnej teórii a vypracoval štadiálnu typológiu jazykov /štádium pasívne, ergatívne a aktívne/.

V súčasnej sovietskej jazykovede sa pružne reaguje na nové jazykovedné školy, pastuje sa historicko-porovnávacia jazykoveda, konfrontačná jazykoveda, skúma sa sémiotika, semiotika, rozpracúvajú sa metódy modelovania, prehodnocujú sa buržoázne smery. Veľká pozornosť sa venuje teórii rečového pôsobenia a sociolingvistiky.

Prof. Ing. Ján Horecký, PhD.

/6. XII. 1982 - Nitra/

[illegible]